

ПЕРЕДМОВА

"...За яку працю ми не візьмемося чи наукову, чи суто практичну, перш за все треба зазнайомитися зі всім тим, що зроблено до цього часу щодо інтересуючого нас питання. Тут виникає значіння бібліографії, як покажчика шляху, на якому треба шукати всі необхідні обґрунтування, звідси стародавнє значення бібліографії, як ключа до всіх наук, відкриваючого всі заходи до крамниці знання..."

З пояснювальної записки Міністра Народної Освіти проф. І.Огієнка до законопроекту про утворення Головної Книжної Палати в м. Києві.

Людство стоїть на порозі ХХІ століття і буде входити в нього з величезним тягарем проблем — енергетичних, екологічних, продовольчих, соціальних тощо, у вирішенні яких значну роль повинна відігравати фундаментальна наука. Для подолання кризового стану української науки, збереження необхідних темпів її розвитку, важливе значення має оперативність обміну інформацією про найновіші наукові досягнення. Цю функцію повинні виконувати бібліотеки і центри наукової й технічної інформації, які сьогодні переживають величезні труднощі. Вони пов'язані в першу чергу з структурною перебудовою системи господарювання, зі значним зростанням цін на науково-технічну літературу, з відсутністю коштів на придбання книг та періодичних видань.

З розпадом СРСР усі центри інформації залишилися в Москві, й Україна не має сьогодні власних реферативних журналів, баз даних бібліографічної та реферативної інформації, комп'ютерних мереж науково-технічної інформації, україномовних класифікаційних систем.

Враховуючи сучасний стан економіки, відсутність великих грошових вкладень для фінансування проектів інформатизації України, які страждають "гігантоманією", треба поступово, використовуючи інтелектуальний потенціал українських учених — інформатиків, створювати на базі існуючих державних інформаційних установ сучасні центри наукової й технічної інформації.

Для незалежної України особливо актуальним є створення банку державної бібліографії, який стане гарантом загальнодоступності документальної інформації. Не менш важливо організувати формування фактографічних, реферативних і повнотекстових баз даних з різних галузей науки і техніки.

Державна бібліографія — це своєрідна візитна картка нації. За нею фахівці визначають науковий та інтелектуальний потенціал держави, дізнаються про те, що пишуть письменники, вчені, спеціалісти, журналісти даної країни, що писали раніше тощо. Всі країни світу, незалежно від економічного й політичного стану, надзвичайно важливу увагу приділяють реєстрації творів друку, створенню й розповсюдженню бібліографічних покажчиків друкованої продукції.

Книжкова Палата України — центр державної бібліографії — має своїм основним завданням збирати, реєструвати й зберігати все, що друкується на терені України, вивчати й аналізувати процеси, які проходять в книговидавництві і книгорозповсюдженні, робити науково обґрунтовані висновки, давати рекомендації та пропозиції відносно тематики видань державного замовлення, впливати на стан справ у видавничій галузі.

Державна бібліографія України має давні традиції, а органи державної бібліографії є не тільки конкурентоспроможними на світовому ринку, а й вважаються одними з кращих. Величезна заслуга в цьому видатних учених й бібліографів минулого: І.Огієнка, М.Ясинського, М.Сагарди, С.Пастернака, Ю.Меженка та багатьох інших, а також радянського уряду, який в умовах жорсткого тоталітарного режиму й централізації створив досконалу державну систему обліку всієї друкованої продукції, аналітико-синтетичної переробки інформації про неї, концентрації цієї інформації в

спеціальних літописах, щорічниках, картках централізованої каталогізації, автоматизованих базах даних Російської книжкової палати.

Реєстрація та збирання друкованих праць має величезне наукове й культурне значення для загального поширення й поглиблення освіти, науки та культури. І це визнано у всіх цивілізованих країнах світу. Сьогодні у світі немає держави, яка б не реєструвала твори власного друку і не видавала б літописів національної бібліографії. Визначена проблема тісно пов'язана із законом про обов'язковий примірник, з точною окресленістю документів, які мають входити до обов'язкового примірника і його розподілом.

Історія обов'язкового примірника в Україні до 1917 року була фактично історією обов'язкового примірника Російської імперії. На чолі стояло “Главное Управление по дѣламъ печати”, якому підлягали цензурні комітети, що одержували всі книжки та взагалі все, що було видруковано в колишній Російській імперії. З 1907 року Головне управління у справах друку почало друкувати “Книжную Летопись”.

Після революції 1917 року замість цензорних комітетів були створені комісаріати у справах друку, які займалися пошуком нових форм збирання обов'язкового примірника. На початку 1918 року було ліквідовано комісаріати у справах друку, а збирання та реєстрацію видань друку, в тому числі й українського, було покладено на Книжкову палату у Петрограді, яку заснував Тимчасовий уряд у травні 1917 року.

За Центральної Ради до Ради Народних Міністрів Міністром освіти було подано законопроект про обов'язкове надсилання від друкарень усіх видань. Встановити точний термін першого законопроекту про обов'язковий примірник немає можливості, тому що на доповіді Міністра освіти відсутня дата. Це десь кінець 1917 року — початок 1918 року. Проте через політичні події закон про обов'язковий примірник не вдалося впровадити в життя.

Коли сталася зміна влади 30 квітня 1918 року і настали часи Гетьманства, було оголошено новий закон про обов'язковий примірник, який мав вступити в силу з 1 липня 1918 року. У цьому законі не згадувалося ні про кількість примірників, ні про їх розподіл серед бібліотек та культурних установ. На наш погляд, цей закон мав виключно цензурне значення, тому що й Управління у справах друку знаходилося у складі Міністерства внутрішніх справ.

З приходом у грудні 1918 року до влади Директорії було оголошено про організацію Головної Книжної палати в Києві. Її створення пов'язано з Законом, ухваленим Радою Народних Міністрів і затвердженим Головою Директорії В.Винниченком **24 січня 1919 року** про утворення **Головної Книжної Палати в м. Києві** “...для реєстрації всієї друкарської продукції на Україні, наукового її систематизування та для обміну книжками з іншими книжними інституціями...”.

А 26 січня 1919 року було затверджено Закон “...про обов'язкову надсилку друкарнями, літографіями, металографіями та іншими подібними закладами до Повітових Комісарів примірників всіх видань...”.

На початку лютого 1919 року в Києві утворився “Тимчасовий робітничо-селянський уряд”. Згідно з наказом Народного комісара освіти В. Затонського за №4 від 11 лютого 1919 року “... усі асигнування і намічені видачі по Міністерству Народної Освіти, затверджені попереднім урядом, залишені в повній силі і підлягають виконанню...”.

18 лютого в Головному Управлінні Мистецтв та Національної Культури було оголошено наказ комісара, в якому було запропоновано Бібліотечно-Архівному відділу приступити до формування Головної Книжної Палати, призначивши завідувачем усіма справами з її утворенням Ю. Іванова-Меженка, ініціатора створення Книжної палати. На першому засіданні Ради Головної Книжної Палати 17 березня 1919 року Ю. Іванов-Меженко був обраний головою Палати, В.Кордт — головою Ради Палати, Ю.Ковалевський — секретарем.

Головна Книжна Палата приступила до роботи й за короткий час широко розгорнула свою роботу, збираючи та реєструючи біжучу друкарську продукцію, а також документи за 1917—1918 роки. Наслідки своєї роботи Книжна Палата повинна була друкувати в бюлетені Головної Книжної Палати.

Проте через півроку знову настає перерва у роботі Книжної Палати. Окупаційна армія генерала Денікіна наклала цензуру на українську книгу. Все майно Книжної палати та цінні збірки було запаковано, а друковані видання збиралися кількома співробітниками-ентузіастами, які ходили до друкарень, якщо дозволяли обставини, і збирали документи. Так було до грудня 1919 року, коли повернулася Радянська влада і знову з'явилася можливість відновити роботу Головної Книжної Палати.

З 1920 року державний центр України переходить до Харкова. У березні 1921 року в Харкові оголошено нову постанову “Про обов’язкову реєстрацію та збереження зразків творів друку”.

Проте головні зміни постають у 1922 році, коли видається Постанова Ради Народніх Комісарів “Про організацію Української Книжкової Палати і про забезпечення головних книгосхованок всіма виданнями республіки”. За цією постановою з 27 червня 1922 року Центральний Бібліографічний відділ у Харкові перетворився в Українську Книжкову Палату, яка організовується при Державному видавництві УСРР.

Головна Книжна Палата у Києві згодом була реорганізована в Український Науковий Інститут Книгознавства.

Перебуваючи у Харкові з 1922 по 1989 роки, Книжкова палата була головною науково-бібліографічною й інформаційною установою України, центром національної бібліографії. В ній збиралася і зберігалася вся друкована продукція, що виходила на терені України і видавалися державні покажчики: “Літопис книг” з 1924 року, “Літопис журнальних статей” з 1936 року, “Літопис газетних статей” з 1937 року, “Літопис образотворчих видань” (1937—1990), “Літопис нот” (1954—1990), “Літопис рецензій” (1936—1990); ретроспективні покажчики: “Преса Укр.РСР”, “Літопис періодичних видань УРСР” (щорічник), “Періодичні видання УРСР” (останній — за 1976—1980), “Друковані видання УРСР” (1947—1989), “Українська РСР у пресі СРСР і зарубіжних соціалістичних країн” (1956—1989); друковані анотовані картки на книги та журнальні статті. Всі ці бібліографічні покажчики, користувались великою популярністю у всьому світі й були незамінними в повсякденній праці для науковців, працівників освіти і культури.

З переїздом до Києва (1989—1990) Книжкова палата була об’єднана з видавництвом “Реклама” і перетворена в республіканське бібліографічно-видавниче об’єднання “Книжкова палата ім. І. Федорова”, а з 1993 року — у Національне науково-виробниче об’єднання “Книжкова палата України”.

Проте висококваліфіковані кадри залишились у Харкові й виникли значні труднощі, пов’язані з організацією роботи Книжкової палати України в нових умовах. В короткий термін потрібно було сформувати професійний колектив Палати при величезному дефіциті професійних бібліографів і в період економічної кризи. Це позначилося на роботі Книжкової палати. Було припинено видання літописів нот, рецензій, образотворчих і періодичних видань України, всі ретроспективні покажчики, а також друковані анотовані картки.

Для вирішення проблем державної бібліографії наказом Міністра у справах преси та інформації від 25 березня 1996 року було реорганізовано Національне науково-виробниче об’єднання “Книжкова палата України” у державну установу з назвою “Книжкова палата України”. Статут Книжкової палати визначає її основні завдання, як державної культурно-наукової установи, що створена з метою забезпечення інтересів держави у народженні інтелектуального та інформаційного потенціалу, сприяння розвитку національної культури, науки, освіти, книговидавничої й бібліографічної справи; повного статистичного обліку, комплектування й

зберігання всієї друкованої продукції — документальної пам'яті України; проведення наукознавчих, книгознавчих та бібліографічних досліджень; створення автоматизованої інформаційно-бібліографічної мережі України, баз даних бібліографічної й реферативної інформації; видання бібліографічних покажчиків, реферативних журналів і науково-аналітичних оглядів.

Основними напрямками діяльності Палати є:

1. Державна бібліографічна реєстрація та централізована каталогізація всіх без винятку видів видань, випущених в Україні.
2. Державна статистика друку, підготовка статистичних матеріалів, що характеризують динаміку та тенденції у видавничій справі.
3. Аналіз тенденцій розповсюдження видавничої продукції, вивчення книжкового ринку, його регіональних особливостей.
4. Комплектування і зберігання повного і недоторканого фонду Державного архіву друку — головного сховища всіх видів видань, випущених в Україні.
5. Державна стандартизація видавничої та бібліотечної справи, розроблення і контроль за дотриманням стандартів суб'єктами видавничої справи, а також сертифікація баз даних.
6. Розробка та обґрунтування короткострокових і довгострокових прогнозів розвитку видавничої та бібліографічної справи в Україні.
7. Наукові дослідження в галузі бібліографії, книгознавства, соціології книги та читання, консервації та реставрації документів.
8. Наукознавчі дослідження і розробка бібліометричних методів визначення пріоритетних напрямів і рівнів розвитку наукових досліджень.
9. Створення і видання поточних, кумулятивних і ретроспективних бібліографічних покажчиків, реферативних журналів і науково-аналітичних оглядів, друкованих карток.
10. Розробка та експлуатація бібліографічних баз даних і мереж бібліографічної інформації.
11. Організація книгообміну.
12. Впровадження Міжнародної системи стандартної нумерації книг (ISBN) і Міжнародної інформаційної системи серіальних видань (ISSN), присвоєння міжнародних номерів виданням і їх реєстрація в національних і міжнародних бібліографічних базах даних; обмін інформацією на національному і міжнародному рівнях; надання послуг з питань використання ISBN та ISSN.

Ці основні функції Книжкової палати визначає і Стаття 27 Закону України “Про видавничу справу”, прийнятого Верховною Радою України від 5 червня 1997 року № 318/97.

На 1 січня 1996 року фонд друкованої продукції Книжкової палати — Державний архів друку України (у складі Науково-виробничого об'єднання (НВО) становив: у Києві — 3 752 773 одиниць (книги, частина газет і аркушеві видання), у Харкові — 7 800 495 одиниць зберігання (видання для сліпих, газетні та аркушеві видання). Сьогодні це найбільш повне зібрання книг, газет, журналів і аркушевої продукції в Україні з 1917 року, яке повністю збережено і знаходиться в доброму стані, її документальна пам'ять — 11 600 000 одиниць зберігання.

Для перевезення фонду до Києва необхідно було провести ґрунтовну підготовчу роботу з дезінфекції документів, розміщення аркушевої продукції в нові папки, а також здійснити значний обсяг реставраційних робіт.

Протягом 1996—1998 років до Києва було перевезено 5 899 840 одиниць зберігання. Обсяг фонду Державного архіву друку на 1 грудня 1998 року становить 11 906 745 одиниць зберігання. Фонд друкованої продукції в Києві складає: 10 006 090 одиниць зберігання. В Харкові залишено аркушеві видання — 1 900 655 одиниць зберігання, для подальшого опрацювання і перевезення протягом 1999 року.

Відновлено випуск усіх літописів і започатковано видання нових літописів і довідників, які раніше видавала Всесоюзна книжкова палата у Москві, започатковано й здійснюється випуск періодичного журналу “Вісник Книжкової палати”.

З 1996 року Книжкова палата розпочала поступовий перехід на нові інформаційні технології. За рахунок Міжнародного фонду “Відродження”, в рамках проекту “Централізована каталогізація”, Палата створила локальну комп’ютерну мережу і тиражує сьогодні картки централізованої каталогізації.

У 1997–1998 роках Книжкова палата України підготувала і видала серію бібліографічних покажчиків, довідників, каталогів, журналів, серед них: *Літопис книг* (1 раз на місяць); *Літопис журнальних статей* (два рази на місяць); *Літопис газетних статей* (два рази на місяць); *Літопис картографічних видань* (1 раз на рік); *Літопис нот* (1 раз на рік); *Літопис образотворчих видань* (2 рази на рік); *Літопис періодичних видань України, 1997* (1 раз на рік); *Літопис рецензій* (1 раз на рік); *Нові видання України* (3 рази на міс.); *Вісник Книжкової палати*. Науково-практичний журнал (1 раз на міс.); *Політика. Політичні науки. Економіка. Економічні науки*. Реферативні журнали (1 раз на міс.); *Друк України. 1991–1996 рр.* Статистичний збірник; *Каталог видань України, 1997*. Довідково-інформаційне видання; *Королевич Н.Ф. “Українські бібліографи ХХ століття”*. Навчальний посібник; *Етноси України (1917–1941), Татари в Україні (1917–1941), Турки в Україні (1917–1941), Німці в Україні, (1917–1941)*. Серія “Етноси України”; *Термінологічний словник з бібліографознавства та соціальної інформатики*; *Календар знаменних і пам’ятних дат (щоквартальник)*; *Видавництва, видавничі та книгорозповсюджуючі організації. 1997*. Довідник; *Друковані бібліографічні картки на журнальні статті та рецензії* (2 рази на міс.): повний комплект; *Друковані бібліографічні картки на книги — неанотовані* (3 рази на міс.): повний комплект.

Сформовано новий якісний склад співробітників Палати (3 доктори і 8 кандидатів наук), розроблено напрями наукових досліджень, які раніше проводилися Всесоюзною книжковою палатою і розпочато роботу над їх реалізацією.

Разом з виконанням нових функцій і відновлення традиційних у Книжковій палаті розпочато впровадження нових інформаційних технологій. Головною метою автоматизації технологічних процесів Книжкової палати є організація доступу до електронних джерел інформації шляхом створення засобів обслуговування і збирання інформаційних матеріалів, централізованої каталогізації і розповсюдження бібліографічної інформації за запитамі абонентів на різних носіях, а також забезпечення кваліфікованої допомоги різним користувачам при використанні нових інформаційних технологій.

Для впровадження нових інформаційних технологій і входження України у світову інформаційну інфраструктуру колективом Книжкової палати України розробляються і впроваджуються наступні проекти:

1. Створення автоматизованої системи державної реєстрації друкованих документів — інформаційних джерел статистичної, бібліографічної та реферативної інформації, які характеризують видавничу діяльність України. Складовими частинами цієї системи є:

— автоматизована система “Державна статистика друку”: містить статистичну інформацію про кількісні й якісні показники, що узагальнюють результати видавничої діяльності на всій території України і окремих її регіонів;

— державна бібліографія видавничої продукції України у вигляді автоматизованого банку даних “Державна бібліографія” і системи державних бібліографічних покажчиків й каталожних карток.

2. Автоматизована система централізованої каталогізації та інформування про нові видання України (фінансується фондом “Відродження” та Міністерством інформації). Системою

передбачається створення зведеного електронного каталогу друкованої продукції України; централізований бібліографічний опис видань і випуск карток на книги та брошури, статті з журналів, збірників та газет, рецензії та автореферати дисертацій, необхідних для ведення каталогів і карток в різних бібліотеках та інформаційних центрах; оперативне інформування абонентів про нові видання України. Інформація буде надаватися у вигляді повних та скорочених комплектів карток, на машиночитних носіях інформації, в режимі віддаленого доступу.

Завдяки гранту Міжнародного фонду “Відродження” та за сприяння Міністерства інформації, в рамках проекту “Класифікаційна система України”, закінчується робота щодо створення україномовної системи класифікації наук на базі системи Універсальної десятикової класифікації для забезпечення потреб видавництва, бібліотек та інформаційних центрів.

Пройде час й інформатизація нашого суспільства стане сьогоденням, а не далеким майбутнім і ми зрозуміємо, що без баз даних, комп’ютерних мереж, бібліотечно-бібліографічних мереж й зведених електронних каталогів бібліотек України нам не ввійти в міжнародний інформаційний простір, в постіндустріальне суспільство.

Якщо сьогодні не буде державної підтримки національної бібліографії, то праця декількох поколінь фахівців-бібліографів, які протягом майже століття створювали державну бібліографію, може загинути. Культурі, науці й освіті України буде нанесено непоправних збитків. І не тільки України. Постраждають національні бібліотеки й наукові центри практично всіх цивілізованих країн. Державна бібліографія була, є і буде збитковою, якщо підходити до неї з позицій тільки видання. Але хто може підрахувати збитки, які понесе суспільство, коли не стане державної бібліографії? Хто визначить, скільки часу й грошей займе пошук потрібної книги, чи наукової праці? Хто дасть гарантію, що потрібна інформація взагалі попаде до дослідника? Як буде визначати світове співтовариство інтелектуальний потенціал нації?

Ці запитання не залишаються без відповіді. Відповідь на них можна знайти у сьогоденні Книжкової палати України, яка зустрічає своє 80-річчя новими виданнями державних бібліографічних покажчиків, довідників, книг, посібників, науково-практичного журналу “Вісник Книжкової палати”, реферативних журналів, електронними базами бібліографічної і довідкової інформації, активним впровадженням нових інформаційних технологій.

Відповідь на запитання, що зробив колектив Палати за 80 років своєї роботи, дає і цей ретроспективний науково-допоміжний покажчик “Книжкова палата України”, який є першою спробою створити бібліографію документів і видань, що висвітлюють діяльність Палати за всю її історію існування.

Микола СЕНЧЕНКО,
Директор Книжкової палати України,
доктор технічних наук, професор